

Հ. Ա.Լ.Ի.Գ.Ա.Ն.Ի. Հ.Ե.Տ

ՄՅՈՒՐԻ չեմ այս նեղ էջերուն մէջ Հայոց Նահապետին կենսագրութիւնը և կամ զրական գործունէութիւնը հրսել: Հայ ազգն արդէն կը ճանաչէ այդ երկուքն ալ, ևս աւելի երկրորդը: Այլ կ'ուզեմ ի մի ամփոփել տկար յիշողութեանս խորշերէն՝ անձնական յիշատակներս, զորս թողած է ինձ այդ մեծ դէմքը՝ յաւիտենականութեան սեմը կոխելէն յառաջ:

Զինքը կը ճանաչէի հեռուն միայն, ցորչափ ճշակեցու էի Ս. Ղազարու ուսումնարանին մէջ, որ գմբէ կը բաժնէր արտաքին միաբանից հետ անմիջական կցորդութենէ: Կը ճանաչէի զինքն իւր Նուագմերեմ և Յուշիկներէն, որոցմով կը սնուցանէի պատանեկան ուղեղս դիրաբորբոք: Կը ճանաչէի իւր չոր, բարձրահասակ ու պատկառելի անձէն, որ կանգնած էր միշտ աջքերուս դիմաց՝ եկեղեցւոյ ու ճաշարանին մէջ, ուր կը գտնուէր ամբողջ հասարակութիւնն ի մի հաւաքուած, և իւր խորախորհուրդ ու միշտ ամփոփ աշխերէն՝ որոնք կաթնոս կ'արթնէին անընդհատ և ամենուրեք, և որոց գոյնը չեմ նշմարած բնաւ աշակերտութեանս յիշանին: Կը ճանաչէի վերջնապէս այն մեծ ու խոր ակնածանքէն՝ որով կը շրջապատէին զինքը մեր դաստիարակներն և ուսուցիչներն մեզ հետ խօսակցութեանց մէջ:

Տարի մը, կարծեմ 1886ն էր, դեկտեմբերի մէջ կը տօնէինք ս. Եւստոստիոսեանց տօնը և մեր վերակազմութիւն անունը (Եւգինէոս). և այդ առթիւ հաւաքուած էինք վերակազմութիւն սենեակը: Ես դեռ պատանի էի այդ ժամանակ. և ոտանաւոր մաղթանքներ իրարու կը յաղորդէին իմ աւելի հասուն ընկերացի կողմանէ: Ցանկարձեռուր բացուեցաւ թեթեւակի, և անոր վերին եզերքէն ներս սպրդեցան զոյգ մը ճնճողիկներ, ու սկսան թևածել սենիկէն մէջ, մագիլներէն կախուած մի մի փոքրիկ պիտակներ: Մեր ուրախութեան չափ վարար թուրքեցանք անոնց հետէն, ու վերջնապէս բանտեցինք մեր ասիերուն մէջ. քակեցինք պիտակները, որոնք կը կրէին Հ. Ա.Լ.Ի.Ն.Ի. գիրը՝ զոյգ տողերով՝

«1. Յիսուս ըզմեզ դանկի միտը»:

«2. Քաշի գնդի» մեք ճանաչումը»:

«3. Քաշի գնդի» մեք ճանաչումը»:

«4. Քաշի գնդի» մեք ճանաչումը»:

Ցնծագին լսեցինք՝ այն ժամանակ մեզ համար դեռ խրթին այդ տողերը, որոնք սակայն կը զգայինք՝ թէ մեր տղայական թոթովանքներէն շատ աւելի կ'արժէին: Գգուեցինք բանաստեղծին այդ թեաւոր սուրհանդակները, բացինք պատուհանն ու արձակեցինք, որպէս զի երթան շարունակեն «հոռուղի զգանձն անհառ»:

Քանի մը տարի վերջ արդէն երիտասարդ ու սանողներ էինք: Եւ երեկոյ մը ս. Վարդանանց տոնախմբութիւնը կը կատարէինք վարժարանի հանդիսարանին մէջ, ուր հրաւիրած էինք Աբահայրն ու քահանայից դասն ալ: Սրբազան խորանիկ մը պատրաստած էինք, որոյ կէդրոնը կը շողշողար Աւարայրի Նահատակին ծախսով կենդանագիրը, շրջապատուած լոյսերով, և քաշին արծաթափայլ վահանովը, նիզակովը, սրովը, աղեղովը ու կնիքարովը, զոր պատրաստած էին մեր ձեռքերը մեծ խնամով: Համակ քաջութիւն, համակ հայրենասիրութիւն կը բուրբէր այդ բազինը սրբազան: Ու մեր շրթներէն կը հոսէին հրեղէն ճառեր, քերթուածներ, երգեր, բողոք շարադրուած Ղևոնդի ու Եղիշէի լեզուով: Եւ ես կը դիտէի Հ. Ա.Լ.Ի.Ն.Ի. որ կծկած իւր աթոռին մէջ, բազուկներն ամփոփած լանշաց վրայ ու միբնած թեգանեսցը մէջ, ակօսաբեկ նկար ու լայն ճակատը կախ և խորասոյգ ձիւնաթոյր ալեքս ու խոհերուն մէջ, աշքերը կրկնափակ կնքած կոպերուն և ակնոցին կափարչաց ներքե, կարմիր Վարդանայ երանգը նկարուած ցամքած այտերուն վրայ, կը մատնէր սոսկալի փոթորիկը՝ որ կը խռովէր այդ պատուին իւր հայրենասպաշտ հոգւոյն ալքերը: Կը զգայինք՝ հպարտութեամբ՝ որ մեր երիտաւսարդութեան բոցով մրկէր էինք «Ո'նց գաս իմ լուսնակ» յի և «Յանդուր ի ծագ» յի ոսկեղնութիւն հին երգչին սիրտը: Յաջորդ օրը նուէր կ'ընէր զուէրինք կոնկաձեւ մանր կողահատով լի տուփ մը, զոր Հ. Ա.Լ.Ի.Ն.Ի. կը դրէր «Տղաւս, տի աւագէն»:

Մեր յաղթանակը կատարեալ էր: Քիչ անգամ լսած եմ Հ. Ա.Լ.Ի.Ն.Ի. բանախօսութիւնները: Տարի մը երբ Աբահայրը բացակայ էր վանքէն, նա խօսեցաւ տարեգլխոյ յորդորը միաբանութեանս: Ես դեռ պատանի, չէի կարող զի անգամն իմ խորախորհուրդ բայց

կը յիշեմ՝ որ ազդող խորհրդածութիւնները ըրաւ մարդկային երեք հասակներու մասին։ Սակայն խոր տպաւորութիւն մը կրեցինք եւս երկերու ներս անոր շարժանքներէ՝ զորս խօսեցաւ առանձնապէս մեր քահանայական ձեռնադրութեան հոգեւոր պատրաստութեան առթիւ, ցոյց տալով պերճաբոս եւ իմաստալից լեզու մը. և իւր ոսկի իմաստներէն դեռ կը թափու մեջ՝ 34 տարինիւ վերջւ իմ նախկին խոստովանաւ։ Հայր և հայ մատենագրութեան պատմիչ Ն. Գ. Զարբհանաւանի մահէն յետոյ, որ բարեպաշտ ու եռանդուն խօսող մ'էր, ինձ խոստովանաւ հայր ընտրեցի զՆ. Ալիշան, և միեմարութիւն ունեցայ ստէպ լսելու իւր խօսքերը։ Համառօտ, ազդու և սիրտիչ էին անոնք։ Իւր թուրք ճաշար հոգեւորը, որ տպաւորութեամբ ալ լոյս տեսած են, գմայլիչ և անմրցելի կոթողն են իւր աստուածասէր հոգեւոր, հոգեւոր պերճաբոսութեան, և մարդկային սրտին անդնդոց խռչարկու իւր խորթաբախանք մտքի աշխրուին։

Իսկ ով որ առիթ չէր ունեցած լսելու զինքը հրապարակաւ, պիտի համարէր զայն այն գիտուններէ՝ որոնք գեղեցիկ կը գրեն, բայց խօսիչ չեն գիտեր։ Իւր կենաց կանոնը ըլլած էր անհանձնութիւնն ու լռութիւնը։ Անպակաս էր քերականոյց ընկերութենէն այն աօրօտայ կամ պարբերական առիթներու մէջ՝ ուր ըստ վանական սովորութեան միասին կը գտնուէինք։ Քանի մը վայրենաս միայն կը թափու լոկ սովորութիւնը յարգելու համար. և բնաւ չէր խառնուեր մեր շաղակարտասնաց, բայց կ'ուզէր որ մեք զրուցէինք ու զուարճանայինք, մինչ ինք, ձեռքերը թաղած թեզանեաց մէջ, լռիկ կը ճեմէր, քիչ անգամ մօտենալով մեզմէ միոյն կամ միւսին, և ըսելով կարևոր բան մը՝ միավանկ և ամենէն տակաւնթիւ բառերով։ Իւր կերպը լեզուի խնայող կ'ընէր զմեզ ալ իրեն անպէտք, որուն կը մօտենայինք կարևորին համար միայն։

Այդ լռակեցութիւնը ժողովաւութեան համար էր արդեօք, կամ շատ խորհող մարդոց յատկութիւնը, թէ անոր մէջ մեծ բաժին մ'ունէր իւր խառնուածքն ալ։ Շատ անգամ խորհած եմ այս մասին, և համոզուած վերջին պատճառին ևս։ Զղային էր վերին աստիճանի և դուրազըր գիտ, թէպէտ իւր բարեկութիւնը տեսած չեմ բնաւ։ Սրտնեղութեան վայրկեաններուն կը կարմրէր, կը վրդովէր զգեմքս և կը լռէր։ Գիտէր իշխել իւր անձին, և ազդու համար անհրաժեշտ տեսած էր ամփոփել լեզուին ասպարէզը։ Իւր հնազետ եղբայրը Սերովբէն ճանչցայ, մի և նոյն

կաղապարէն ձուլուած և շատ ալ բարի, բայց զուրկ հարազատին բարոյական ուժէն, Համաբաւար էր անոր դիւրաբորբոք և միանգաւ մայն դիւրաշէջ ցատումը։ Օր մը իւր օրով էի. ծեր ու հիւանդ՝ նստած էր անկողնին վրայ։ Բարձին տակէն ծխազլանիկ մը հանեց, և ես փուլ թացի առնուլ մօտակայ լուցկեռուփն ու վառել։ Այնքան ալլալեցաւ ու բողբոջ՝ որ ես վախացայ թէ յանկարծումս լինէր. և իսկոյն իրեն յանձնեցի լուցկեռուփը։ Այդ մարդուն անդրաւնիկ ու համարիւն եղբայրն էր հզեկ Ն. Ղևոնդ, որ գիտցած էր նուաճել ու հպատակեցնել շղերը մտքին։

Վաղայարոյց էր, և գիշերուն երրորդ ժամուն արգէն ելած անկողնէն, մինչդեռ քունը փակ կը պահէր տակաւին հասարակութեան աշփերը։ Ու պարուրուած փիւնին ծալքերուն մէջ, ազօտ լապտերիկ մը բռնած կրծոց վրայ, մեռնաստանին սրահներէն կ'անցնէր՝ ստուերի մը նման՝ խոտակրօն, առաքինի և ջերմանալի վանակաւութեան այդ ոգին, ու կ'երթար տառաւորին դեռ անլուր կամարներէն վերառաքելու իւր անդրանիկ աղօթից և ըզծից խոնկերը։ Իւր աղօթքը խորասուզում մ'էր իւր անձին մէջ. և իւր պատարագի պահուն կ'անջատէր երկրէս, և կ'ընկղմէր մտառեցած մեծ խորհրդոյն անհասանելի յատակները. ինքն իսկ խորհողը մը կը դառնար։ Սրբազան Նիխարի մը պէս պահած էի երկար տարիներ, և յետոյ թանգարանապետին յանձնեցի՝ անոր լապտերիկը, որ 25 տարի առաջնորդած էր իւր անյողողոյց փայլերուն. և որոյ ապակիները ծխէն ու մրէն անթափանց դարձած էին։

Սիրահար էր բնութեան, և ձմրան մէջ զարնան կը սպաւոր անհամբեր։ Ալէն տարի յուսնուարի սկիզբներն ուշադրութեամբ կը խուզարկէր ու կը գտնէր՝ վանքի հարաւային կողմը՝ մկնականջ կոչուած մանրադիտական կապոյտ ծաղիկը նորածին, և հրեռուզիկ կը ցուցնէր մեզ՝ ըսելով, «Գարունը մօտեցաւ»։ Տարի մը դիւլուածով ես զտայ նախ զայն՝ զեկտեմբերի վերջերը, և ձեռքս բռնած՝ փութացի աւետիկ տալ իրեն։ Զարմացաւ ծաղիկն կանխելուն վրայ. և զգացի՝ որ այդ մեծ մարդը քիչ մը տխրեցաւ՝ առաջնութիւն իւրմէ խլած լինելու համար։

Եւս բարեկամ էր անասնոց, այն բարեկամութեամբ՝ որ յատուկ է բանաստեղծ գայուն սրտերուն։ Կատու մը կար թուի, որ առանձին մտեմբութեամբ մը կապուած էր անոր հետ, և ամէն օր ճաշարանին մէջ իրեն սեղանակից կը

լինէր։ Ամէն նոր պնակ հասնելուն՝ առաջին թաթիկները կը դնէր սեղանին վրայ, կը նայէր պնակին, կը նայէր Հ. Ալիշանին, խորհրդակցելով՝ կերակրին արդար բաժանման մասին. և իւր բաժինն առնելով, ուրախութեամբ կը քաշուէր մեկուսի՝ անուշ ընելու։ Յետ ճաշին բանաստեղծին կը սպասէին ուրիշ բարեկամներ։ Բուռը հացի միջուկով լեցուն՝ դէպ ի սենեակը կը շտապէր, որոյ պատուհանին առջև իւրմէ յառաջ հասած էին արդէն ճնճողուկներու կայտառոյ երամ մը։ Պարտիզէն կը տեսնէի իւր սպիտակ գլուխը, որ պատուհանի սեմին վրայ կը փշէրէր հացը, մինչ թռչնիկները կը խաղային ցնձութեամբ իւր շուրջը. յետոյ մեկուսի կը կանգնէր կը գիտէր հաճութեամբ անոնց խրախմախութիւնը։ Կը կարծէի տեսնել Նոյ նահապետը ապականի դրան առջև։ Յետոյ պարտէզ կ'իջնէր, սպիտակ թաշկինակով մը գլուխը ծածկած, ու գիրք մը ձեռքին մէջ, և կը սկսէր իւր ընթերցախառն ճամբը։ Կատուն՝ որ պարտիզին դրան քով իրեն կը սպասէր անպակաս, ճեմակից կը լինէր անոր, թիկունքը կամար շինած, ագիւն տնկած, ու փաղաքուշ հպումներով։ Բանաստեղծին ուղեքը մերթ կանգ կ'առնուին՝ աւելի ասպարէսու համար անոր քծնումներուն։ Եւ երբ յոգնած՝ պէտք զգար պահ մը յենլու կղզոյն պատին, վեր կը ցատկէր կատուն, կը դառնար յաշ, կը դառնար ձախ, դունչը՝ փորն ու ձեռք քաշօղւով անոր գրքին, սպիտակ մօրուքին ու ցայտուն քթին միջև, և խափանելով ընթերցումը. որուն բանաստեղծը կը պատասխանէր ներողամիտ ականարկով մը։

Մական քան անասնոց՝ աւելի բարեկամ էր իւր եղբայրակցաց. ամենուն՝ կ'ըսեմ։ Յէր կարելի ճշդել՝ զձմ աւելի կը սիրէր և ուսկից կը սիրուէր աւելի մեր Միաբանութեան մէջ։ Ամէն մարդ իրաւունք ուներ այդ պատիւն իրեն վերադրելու։ Կենդանի սուրբ մը կը համարէինք զինքը։ Քան ժողովալ լեզուն՝ իւր կիանքը կ'ազդէր մեր վրայ։ Իւր ձեռաց մէջ աւելի յաճախ հոգեւոր քան ուսումնական գրքեր կը տեսնէինք՝ թէ սենեկին մէջ և թէ դուրսը, և չէի հասկանար՝ երբ կը դիզէր իւր երկոց ստուար ու բազմազգու հատորները։ Իւր կենցաղավարութիւնն անստգիւտ էր և սպաւորիչ։ Ոչ զոք չէր վիրաւորեք. ոչ միայն հանդէպ անհաճոյ վարմունք չէր ցուցներ։ Իւր գրաքննիչ՝ կը քննէր Բազմոյիպէն ինչ որ թեթիւ մ'իսկ կրնար խայթիլ տարները։

Իւր մշտափակ աչքերը նոյն իսկ քայլուտ պա-

հուն, — և իւր քայլերն արագ էին միշտ ու ետեւէն հասնելը դժուարին, — աշ կամ ձախ չէին դառնար կամ տեսներ, և շատ քիչ անգամ իւր կոխած գետնին կը նայէին։ Ինքն իւր անձին մէջ կ'ապրէր միշտ, և ինչ որ կ'ընէր կամ կ'ըսէր մեզ երբեմն, իւր Աթոռակալի պաշտօնին գիտակցութենէն թելադրուած կ'ընէր։ Իւր աջը համբուրել չէր տար. և եկեղեցւոյ մէջ արարողապան աջամբուրի պահուն ձեռքը կը կարկառէր՝ ծածկած փիլոնին ներքև, բնաւ սպասա-

4. Ալիշան Եկեղեց. փիլոսոփ 1861-իմ
(Մոսկու. վրթի իր Տնայօրհեւմ վերջին ամիսներում)

ւորութիւն չէր ուզեր ընդունիլ. ինք կը հոգար անձամբ ինչ որ հարկաւոր էր սենեկին մէջ, զոր ինքն իսկ կ'աւելէր ու կը մաքրէր։ Որ և է գրական տեղեկութիւն երբ խնդրէինք իւրմէ, «կու տամ» կ'ըսէր. և յետոյ բազմահատոր Հայկաբանէն, որ իւր պատրաստած ազգային ուսմանը շտեմարանն էր, կը հանէր խղրուած ծանօթութիւնը, թղթի կտորակի մը վրայ կը նշանակէր ու կը տանէր կը լանձնէր խնդրողին, առանց խօսելու նոյն նիւթի մասին։

Իւր խոնարհութիւնն ու պարզասիրութիւնը կը զերազանցել քան զամէն երեսկայտութիւն, ինչպէս Միաբանութեան՝ նոյնպէս և արտաքին աշխարհի առջև։ Միանգամայն խոստովանեալու ցեալ Մարգարիտա Թադուհեոյն մտերմութիւնը

Մեխիթարեանց հետ: Իւր մէկ այցելութեանը տեսնելով զՀ. Ալիշան, խնդակցութիւն յայտնեց անոր պատկառելի երկպառիւթեանը համար: Հին Հայաստանի տեղեկագիրը չփոթած՝ պատասխանեց. «Վեհափառ Տէրին, իմ աշխատութիւնս խաղալիկ մ'է՛ նման անոր որով կատարեալը կը գուարանան»:

Անգամ էր երեք եւրոպական կանառներու: Յետեւի Համալսարանի ալ զինք իմաստասիրութեան պատուակալ վարդապետ անուանեց, զոր փութացող իմացուցեր էր իրեն հայագէտը Գեւգեր: Հասաւ վկայագիրը թաւապատ շքեղ դաւնի մը մէջ, զոր Հ. Ալիշան չուզեց տեսնել և ընդունիլ սենեկէն ներս, ու մեր ձեռքը թողուց: Այդ առթիւ չայասեղան մը պատրաստեցինք, որուն չմործեց մասնակցիլ: Եւ հաղորդեց՝ թէ Համալսարանին պատասխաներ էր այս աւետարանական խօսքով. «Ձի՛նչ ելէք յայնպատն տեսնել. եղէ՛գն շարժուի ի հողմոյ»:

Հոս կը յիշեմ իւր քահանայութեան յիսնամայ յոբելանսը, որ տօնուցեալ 1890ին: Ինք չէր տօնախմբողը, այլ Միաբանութիւնը՝ հայ ազգին հետ: Տակաւին մտքիս առջև է այն մեծ դղրդիւնը, ազգային պատուիրականութիւնը, աշխարհի չորս հովերէն տեղացող հեռագրերը, որոնք տազնապի մատնեցին Վենետիկ հողազրաւունքը: Հ. Ալիշան համակերպիկ և անայլալ՝ հնադիստտես կեցաւ այդ ոգեկոթութեան: Դիւտողի մը դերը կատարեց, ոչ տօնախմբելի: Յետոյ որուն հասնէր պատասխանել: Ընդհանուր շնորհակալութիւն մը հրատարակեց այն «ամենայն և ամենուտ եկած թօթափումը զգայուն նետերու, որք ոչ միայն ի կորովն, այլ և ի գորովի գրկաց թռան»: Միակ վրդովումն եղաւ այդ տօնի իւր անսեթեթ ու թաքնասէր կենաց:

Եւ այդ թաքնութեան մէջ Հայոց կուռքն էր նա, և ամէն մարդ կը ճանաչէր այդ կուռքը՝ բաց ի նոյն ինքն կուռքէն: Հայ չկար՝ որ Ս. Ղազարու սեմին վրայ կոխած պահուն Հ. Ալիշանը չհարցնէր: Անգամ մը Մուշեղ անուն մեջքի յեղափոխական մ'եկաւ, աղքատ ի գորց, բայց սրտով հարուստ: Եկած էր յատկապէս զինքը տեսնելու: Հասնելուն՝ Միաբանութիւնը ճաշարանն էր: Մուշեղ չհանդուրժեց ճաշի աւարտելուն սպասել. առաջնորդուցեալ ճաշարանին դրան առջև, ուր ցոյց տուին սրահին խորն Ալիշանի արեւմտեղ ղէմքը: Այնովապէս ծուլը դրան հետունէ այդ նուիրակալ պատկերին հանդէպ: Յետոյ տարինք հաճապետին սենեակը, որոյ առջև հասնելուն՝ բոլոր հասակովը գետին

փռուեցաւ երկրպագեց՝ գոչելով. «Հայր սուրբ, էս ջրքի զուրպան»:

Կը յիշեմ նաեւ այցելութիւնը հայ ընտանիքի մը, որուն առաջնորդներ էր Հ. Ալիշան՝ առանց ծանօթացնելու ինք զինքը: Շրջելու պահուն հարցուցեր էին իրեն. «Կրնանք տեսնել Հ. Ալիշանը»։ — «Ջառամած ցնդած մարդ է նա, և ոչ մէկուն չի տեսնուիր», եղեր էր պատասխանը, որ զայնակողութեամբ լեցուցեր էր անոց մտքերը: Եկեղեցւոյն մէջ կրկին հարցուցեր էին. «Ո՛ր է Հ. Ալիշանի տեղը»։ — «Այն անկիւնը կը կծկի», ըսեր էր, կրկնապատկելով անոց հոգւոյն խռովքը: Հ. Ալիշանի այդ հաւկառակորդին վարմունքն յուսահատ, մեղաւտանի դրան առջև մեկնելու հետ էին անոնք, երբ ես դիպուածով կ'անցնէի նոյն տեղէն: Իսկ կոյն իրենցմէ մին առջևս փութաց և ըսաւ. «Կը փափաքէիք Հ. Ալիշանը տեսնել»։ — «Նահապիկ», պատասխանեցի, ցոյց տալով զինքը՝ որ մօտ էր սրահին ծայրը հասնելու: Զարմացած՝ ոմանք դռնէն և ոմանք նաւակէն՝ ուր մտած էին արդէն՝ վազեցին ներս, գնացին հասնելու քահանայութեան: Տեսարանին այս վերջին արարը, բողոքներն ու ցոյցերը՝ աւելի դերին է երևակայել քան պատմել:

Հանճարներն իրենց արտառոց կողմերն ալ կ'ունենան, և Հ. Ալիշան զերծ չէր անոցմէ: Իւր վանական բազմամայ կենաց մէջ տեսածն ու վարժածն այնպէս փարած էր, ինչպէս անտարանի վարդապետութեան: Ամէն նորութիւն կամ բարեփոխութիւն վաւեր սովորութեանց, արարողութեանց և նոյն իսկ շէնքի որ և է մասին, զոր երբեմն ժամանակը և յառաջագիւտութիւնն իսկ կը պահանջէին, և իւր վարժութեանց մէջ փորձիկ շեղում մը կ'առթէին, կը ցնցէին իւր շղերը, և մերթ նոյն իսկ կը բողոքէր իւր ժողովալ լեզուով:

Հանգուցեալ Կիրեղեան Աբբահայրն իմ մէջ կ'ուզէր պատասխանել ճարտար «գործակալ» մը. և տարի մը, դեռ շատ երիտասարդ էի, զիս դըրաւ այդ ասպարիզին առաջին աստիճանին վրայ, մեղաւտանի տեսնելու նշանակելով: Յիշատակի որ միապալ մ'էր եփուած, որոյ մէջ հինգ տեսակ խոտեր պիտի մտնէին ըստ սովորութեան՝ որ անծանօթ էր ինձ բոլորովին: Հասնելն յետոյ Հ. Ալիշան մօտեցաւ. ինձ և յիշեցուց՝ որ Հայրաւանի պարտիզպանին քիմքը զգացիր էր սահմանեալ խոտերէն միոյն պակասապալ: Իրն մէջ է՝ իս՝ որ շատ յոռի և Աբբահայր յուսահատութիւն պատճառող մատակարար մը, աւ

Հ. ԱԼԻՇԱՆ

«Հայապատում»-ի սրբագրութեամբ զբաղած
(Նկար Ն. Պարսկենեի - Թանգ. Ս. Ղազարոս)

պուրին գոյութիւնը սեղանին վրայ միայն իմա-
ցած էի, զարմացայ այդ ճշմարտորին ուշադրու-
թեան վրայ, և միտքս դրի՝ որ այնուհետև լաւ
տեսնեմ այդ լինիմ, և կը յուսամ դեռ լինել:
Բայց միջ օրհնած սովորորութեան չէ: Ալիւանի
ձեռքով ինձ տուած նեղութիւններն այնքան
շատցան, որ ստիպուեցայ պահ մը զիս խոհանո-
ցային գրախնութեան տալ, և ամբողջ տարւոյն
կիրակոց ու սեղանի պատրաստութեան նկարա-
գրական ցուցակ մը յօրինեցի պրծայ: Իմ տեսե-
սութեանս գլուխ գործոցն եղաւ այդ, որ կը
մնայ տակաւին Ս. Ղազարու խոհանոցին մէջ,
թե՛քնցնելու յաջորդացս լուծը:

Իւր ծոցի ժամացոյցը զարթուցիչ էր միան-
գամայն, զոր գիշերը բարձին ներքև կը դնէր,
և երբ ճնճկի քնէն զարթուր, կը սեղմէր ա-
նոր բռնատեղը և ժամը կը հարցնէր: Իմ զար-
թուցիչ գիտ կ'արթնցնէր, իսկ ինք՝ իւր զար-
թուցիչը կ'արթնցնէր: Հելուենական թանկագին
գործիք մ'էր այն, որուն բնաւ լար կամ շղթայ
չէր դնէր. և յաճախ կը պատահէր, մանաւանդ
ծերութեան օրերուն, որ ընկնէր ու զնասուէր-
ծամագործին ամենէն յամառ յաճախորդն էր
այդ իրենան: Մին խանգարեց և ուրիշ մը գնուե-
ցաւ ինքն՝ քան զառաջինը թանկ, որ սկսաւ կրել
նախորդին չարարանքը. և կարելի չեղաւ հա-
մոզել ծերունին՝ հրաժարիլ սովորութենէն ու
լար գործածել:

Ս. Ղազարու ծովահայեաց մէկ անկիւնը Զի-
թենեաց պարտէզ կայ՝ երեք ձիթենիներով,
զորս լորդ Բայրնէ տնկուած կը համարի աւան-
դութիւնը: Կը հաւատարմ ազոր Հ. Ալիւան՝ թէ
ոչ, չեմ գիտեր: Բայց գիտեմ՝ որ շատ կը նստէր
անոնց ներքև ու կը կարգար: Տարի մը բլրակ
մը շինուեցաւ հոն իմ նախածնունդութեամբ, իւր
մէջ փակելով հինաւորք ծառերը, և ստացաւ
շատ հաճելի տեսարան մը: Հ. Ալիւան ձայն
չհանեց բնաւ. բայց այնուհետև այլ ևս ոտք
չկոխեց հոն, այդ նորածն անկիւնը:

Իւր պահպանողականութեան հետ սակայն
սիրով էր բանաստեղծական նորութեանց: Տա-
րի մը ս. Լուսաւորչի տոնին օրը ճաշի սեղանը
պատրաստուած էր պարտիզին մէջ, և ինքն էր
սեղանին գլխաւորը: շաշին սկիզբը փոխանակ
կանոնական աղօթքին՝ հետեւեալ համառօտը շա-
րադրեց, «Օրհնեալ տէր մեր Յիսուս Քրիստոս.
ամէն: շաշակեցուց և խաղաղութեամբ ի փառս
Քրիստոսի, և ի պատիւ սրբոյ Հօրն մերոյ Գրի-
գորի Լուսաւորչին», և նստաւ: Երծաղեցանք
բոլորս ու բազմեցանք նոյնպէս:

Այն երանելի հին հոգիներէն էր Հ. Ղեւոնդ,
որոնք կը տաղտկային երկուսոր կենսոյն՝ ի
յուշ և ի տենչ երկնաւորին: Առողջ, հրկարեա-
տե ու բեղնաւոր գոյութեան մը պարզեղ տա-
ցած, դժգոհ էր՝ որ ծերացած և յոգնած, տա-
կաւին չէր կանչուէր հանգստեան երկիրը: Այնա-
նային երեկոյ մը՝ կղզոյն ծովակարկառ պա-
տըշգամին վրայ կանգնած, զմայելի տրամուտք
կը դիտէինք: Հ. Ալիւանի դէմքը տխուր էր՝
այդ զուարթարար տեսարանին հանդէպ: Աչքին
առջև կը բերէր իւր 81 տարիներուն յիշատակ-
ները. կը խորհէր՝ որ իւր մօտալուտ արեւմուտքը
կը խուսափէր միշտ իւրմէ. և վշտագին ձայնով
մ'ըսաւ մեզ. «Ամէնքը գացին. պատանիներ,
երիտասարդներ, չափահասներ, որ քան զիս
իրաւունք ունէին ապրիլու, գացին ամէնքը, և
ես մնացի անարժանութեամբ»: Սրբակրօն ան-
մեղ պատանի մը վաթսմանեցաւ, որոյ օրհասին
մօտ կատարել տուաւ անոր կրօնաւորական կե-
նաց ուխտը, և անունը Երամնոս դրաւ, ի խոր-
հուրդ յաւիտեանական երանութեան՝ զոր պառ-
բաստած էր անոր՝ այն մահն երջանկաւէտ:

1901ի աշնան էր. պիտի մեկնէի դէպ ի կոս-
տանդնուպոլիս՝ Մալաոյն պաշտօնով: Սիրտս կը
վկայէր՝ թէ այլ ևս չարտի տեսնէի պաշտելի
ծերունին: Սենեակը մտայ վերջին ողջոյնս տա-
լու: Անգարդ գլուխը թաղած էր գրասեղանին
վրայ խոնած զրգերու և թղթերու կոյտին մէջ:
Մեկուսի՝ գորոցի մը վրայ կար խաչելու-
թիւն մը մեծ, որոյ առջև աւելի յաճախ կը
տեսնէի զինքը խորամուկ, և ուր իւր «սրտին
որ ի խաչ էր կիպ՝» ապաւէն կը գտնէր,
փախստական՝ մօտակայ գրասեղանին իրեն հե-
տապնդող մարդկեղէն փառաց ու գովեստից
ունայնութեան երեսէն:

Ձիտ տեսնելով՝ եւաւ կանգնեցաւ աթոռէն:
Հասայ առջևը, ծուրը իջայ և խնդրեցի հա-
րակաւ օրհնութիւնը վերջին: Տխուր էի՝ առա-
ջին անգամ մենաստանէս հեռանալու պատճա-
ռաւ: Օրհնեց զիս, և իսկոյն խոնարհեցաւ սեղմեց
երեսամեայ հասակաւ «ծեր Հաւապետի» բազ-
կաց և ալեացը մէջ, ու բարձրացուց: Յուզուած
էինք երկուքս ալ, իւր խուլ ու դաշն ձայնով
սրտապնդեց զիս, և յորդորեց ժրանալ առաքե-
լութեան առաջին ասպարիզիս մէջ՝ ուր կ'եր-
թայի մտնելու:

Յիշատակ մը խնդրեցի իւրմէ, յետին յիշա-
տակն այն մեծ կենսեցին՝ որ ինձ համար արդէն
մայրը մտած էր: Առաւ սեղանէն ս. Պետրոս
ալկանդարացոյն Բամ յաղագս աղօթից և

խոկման կոչուած իտալախօս մատենիկը, և ըսաւ. «Ամենէն սիրած գրքերէս մէկը կու տամ քեզի»։ Նստաւ, բացաւ անոր առաջին սպիտակ էջը, առաւ գրիչը, և սենեարիբ կրած անոր վրայ, այն ձեռքով՝ որ քնարերգեց Նոսագենիբ և կանգնեց Աշտարատը, այն ցամքած ու կիսազողոյժ ձեռքով, որոյ միջէն Ալիշանի անծերանելի հոգւոյն աւիւնը կը հոսէր տակաւին, դրոշմեց հետագայ յուշարձանը իւր լայն սրտին, անոր մէջ հաւաքելով վիմագանդակ վերտառութեան մը բոլոր կանոնները. և մէն մի նշանախեց թղթէն յառաջ կը քանդակուէր հոգւոյս խորը.

Թիշատակ

Գ. Գ. Վարդաշապատ Կացումոյ

Ջոր սիրտը առողիմ և տուողիմ իմամամ

Ջամ զբացատրութիւն գրոյ և բամի

14 հոկտ. 1901

Գ. Ղևոնդ Մ. Ալիշան

Ամիս մը վերջ Բոսպորի ափանց վրայ կը հասնէր բօթը՝ հայ հանճարոյն այդ կոթողին կործանման՝ ժամանակին անողոք հարուածին ներքեւ։ Ութ ամիս յետոյ կը զգեսնէր դքսերու քաղաքին մէջ ուրիշ կոթող մ'ալ, Աւետարանչին մեծ աշտարակը հիւսաւորց։ Ողբացի այս վերջինս Բիւզանդիոնի էջերուն մէջ. իսկ առաջինը՝ սրտիս խորը, զի բռնութիւնը կը խեղդէր ձայնս։

Երեք տարի վերջ Ս. Ղազար կը դառնայի

ժիշ օրուան համար։ Ամէն մարդ և ամէն բան իւր տեղն էր. սակայն ամայի կը թուէր ինձ վանքը։ Հ. Ալիշան կը պակսէր։ Դարաւոր պերճ մայրի մ'ունիս տանդ առջև, որոյ հեշտ հովաւն ուղի ներքեւ նստեր են սերունդներ, և դու ինքն երկար տարիներ վայելեր ես անոր հմայքը։ Կը հեռանաս, ժիշ յետոյ կը դառնաս, և այդ մայր բին այլ ևս չկայ. և անոր տեղ կը տեսնես լայն դատարկութիւն մը՝ որ կը տխրեցնէ։ Այս տպաւորութիւնը գործեց ինձ մեծ ծերունայն պակասը Միխիթարայ դարաստին մէջ. պակասն անոր կախարդիչ պատկերին՝ որ շնորհք և պատկառանք կը ցանէր մենաստանի իւրաքանչիւր անկեան մէջ։ Խորապէս կը զգայի այդ պակասը։

Փութացի մենաստանին տապանատունը. միակ վայրն՝ ուր կրնայի դեռ գտնել Հ. Ալիշանը։ Իսկոյն աչքիս զարկաւ նկուղներու կափարչաց միոյն վրայ անոր դէմքը մարմարեայ։ Այն մեծ մարդը փոքրկացեւ ամփոփուէր էր ամենուն համար համաչափ նեղ նկուղի մը մէջ։ Կը խոռվէր հոգիս այդ քարեղէն զլուխը ցուրտ և անմոռնչ, յուշարար դրուած խորհրդոյ այն կենդանաշունչ տաճարին, որ վերջին անգամ փառեցաւ ինձ ջերմագին։ Յուզուած ու տաժուկ բերեւս սենեցան այդ քարին, ջանալով սրտիս աշտարակը չիմփն ամուր կափարէն ներս հասցը. նեղ՝ անոր նուիրական ոսկերաց, և լսել գերեզմանին խորէն այն խորհրդաւոր իմաստը թաքուն, «գոր սիրտը առողին և տուողին իմանան քան զբացատրութիւն գրոյ և բանի»։

Հ. Վ. ՀՅԱՌԵՆԻ

ԱՐԶԱՆԱԳԻՐ ԱԼԻՇԱՆԻ ԵՐԵՎԱՆ

Իմանգ առ այստեղ ծնրադիր, հայ ուխտաւոր սրբասէր,
Հոս Ալիշան կը նընջէ գուարթուն՝ Հայոց Նահապետ.
Սիրոյ անծիր ծովերով խունկ և համբոյր անոր բեր,
Բիրբուրու լոյսը նըւէր, Աւարայրի լուսին հետ։

Ովկիաններու բահեզին, վերջալոյսի ծիրանայն
Արշալոյսի ակունքներ կոյս մատներով կը յեռուն